

REGIONÁLNÍ ZŘETEL V LITERÁRNÍ VĚDĚ

FRANTIŠEK BURIÁNEK

Regionální zřetel je v literární vědě uplatňován už delší dobu. Jeden směr tohoto zájmu zkoumá vztah určité krajové (případně místní) reality, určitého geografického celku (a tím i celku sociálního a kulturního) a literatury. Všimá si literární tvorby, která je onou krajovou či místní realitou ovlivňována, ale která také sama na ni působí. Druhý směr představuje regionalismus, tj. hnutí, které usiluje o posílení a rozvinutí určité krajové oblasti, vzdálené nebo odlišné od centra většího celku, o zhodnocení svérázu kraje, o obhájení jeho svéprávnosti, jeho osobité funkce a významu v rámci většího celku. Toto hnutí i sám pojem regionalismu mají v sobě hodně problémů. Provincionalismus a lokálpatriotismus patří mezi ně. Regionalistické hnutí mělo v různých fázích svého vývoje různý společenský obsah a význam, od hranice pokrokovosti až k hranici reakčnosti.

Krátká stať nemůže zkoumat celou teoretickou problematiku ani výsledky dosavadního literárněvědného zkoumání. Půjde v ní spíše o vyznačení půdorysu základní metodologické problematiky, jež může být prospěšné i pro literárněvědnou i literárněvýchovnou praxi.

Východiskem je skutečnost, že každý literární jev má nejen své časové, historické, nýbrž i místní, geografické určení. Zájem o toto místní, krajové, geografickou polohou dané odlišení umělecké tvorby se silněji projevil v době romantismu. Vždyť jedním z prvních projevů evropského romantického hnutí bylo rozlišení osobitého charakteru francouzské a německé literatury a oceňování místního koloritu v umění.

Vztah literatury, jejího vzniku i jejího charakteru ke geograficky danému prostředí byl soustavněji sledován pozitivismem, neboť ten zdůrazňoval objektivní faktory determinující člověka a jeho uměleckou tvorbu. Např. podmínky klimatické, ráz přírody a jejich působení na etnický typ. Literární věda se v jisté době pokoušela ukázat, jak určitý kraj právě těmito vnějšími podmínkami vytváří zase určité typy nebo dokonce druhy literární tvorby. Nejdál v tomto směru došel žák pražské germanistické školy A. Sauera Josef Nadler v díle *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften* (1912–1924). Generalizace kmenového a krajového faktoru v umělecké tvorbě překračovala nejednou hranici vědecké argumentace a přehlížela individualitu uměleckého tvůrce. Mimo hranice vědeckého poznání se dostávaly pokusy „duchovědné“, idealistické větve

literárněvědné, pokoušející se vyložit emanaci „ducha kraje“ do umělecké tvorby.

Tyto jednostranné koncepce – ať mechanicky materialistické, ať spiritualistické – nemohly ovšem odradit literární vědu od pokusu najít a vyložit, jak určitý kraj svým specifickým rázem, svými klimatickými, přírodními podmínkami, svým sociálním charakterem i svou kulturní tradicí ovlivňuje literární tvorbu autorů, kteří vyšli z kraje, nebo jím prošli a srostli s ním.

Zdeněk Nejedlý ve své stati *O novém regionalismu*,¹ v níž reagoval na krajskou decentralizaci v novém státě, připomínal, že „při hluboce vkořeněné jednotě národa nebáli jsme se a nemusili bát rozvíjet i speciální vlastní zvláštnosti našeho lidu“ a že „zvláště naše literatura vykonala v tom velké dílo, a jistě blahodárné dílo“. Když vyjmenoval přínos K. Světlé, E. Krásnohorské, T. Novákové, B. Němcové, Al. Jiráska, A. V. Šmilovského, J. Holečka a K. V. Raise v tomto smyslu do naší národní literatury, říká: „I vznikla tak literatura, která nám přímo odhalila svéráz, půvab i význam přemnohých končin, měst a krajů, aniž sebedméně přestala být literaturou národní, českou v plném a širokém slova smyslu. Jen bohatším stal se proud naší literatury, jež ostatně už předtím dobře vycítila, co pro ni znamená takové zaměření na určité místo, určitý kraj.“ Nejedlý tu tedy myslí na vzájemné obohacení skutečnosti krajové i literatury národní. A započítává do toho též význam a přínos historického výzkumu kraje. Mluví pak o českém hnutí regionalistickém, jež podle něho patří „přímo k nejcharakterističtějším znakům našeho kulturního úsilí“. Nebyl by to ovšem Zdeněk Nejedlý, kdyby k této pochvale nepřipojil několik kritických slov ukazujících i na slabiny tohoto hnutí, jež mělo ve své podstatě funkci vlastivědnou: „Je přirozeno, že mezi naší místopisnou literaturou je i mnoho balastu. To takové hnutí nese samo sebou, že vyvolává spolu se snahou obohatit celek malodušnou domýšlivost všelijakých lokálních veličin, spisovatelských i jinak. Ale nelze nevidět, že to je nepatrné minus proti ohromnému plus, které nám všechno toto úsilí o poznání kraje, z něhož pravidelně vyplynulo i úsilí o zvýšení úrovně kraje, přineslo.“²

Přicházíme tím k užšímu pojmu regionalismu. Třeba zdůraznit proměnlivost i jeho obsahu i jeho funkčního zaměření. Šlo v něm především o literárněhistorické zmapování kraje, o určení jeho literární produktivity, o určení svéráznosti tvorby v tomto kraji vzniklé nebo jím inspirované. Šlo tu však také o aktivizaci kulturního života kraje, o uplatnění jeho svéprávnosti, někdy dokonce o jeho autonomii hospodářskou a správní. Do kritérií uměnovědných a do funkcí kulturních pronikaly tu zájmy ekonomickopolitické. Například v meziválečném období se k regionalismu hlásily ideologické směry rázu konzervativního, někdy dokonce reakčního. Například zdůrazňovaly protiklad města a venkova, zemědělského kraje udržujícího starý mravní i sociální řád a zprůmyslněného městského centra, jež onen starý řád rozbíjelo. V pozadí tohoto ideového protikladu byly protiklady a zájmy třídní. Například regionalismu se dovolával rura-

¹ Var 2, 1949, č. 1.

² *Za tvorbu lidovou a národní*, str. 108–111.

lismus, který se opíral o agrární, selskou ideologii a který probouzel ne-návist k industrializované městské civilizaci a skrytě či otevřeně vystupoval proti socialistické kultuře.

Průvodním jevem tohoto regionalismu, uzavírajícího se do sebe, do svých úzkých hranic, byl provincialismus. Proti jeho maloměstské krátkozrakosti, proti jeho nenáročnému sebeuspokojení a neoprávněnému sebevědomí, proti lokálnímu patriotismu, který si uchovával proti duchu času sousedská kritéria a nízké normy kulturní, vystupovaly kritické hlasy už dávno. Jedním z nich byl hlas moravského kritika Leandra Čecha.³ Po stati Miloše Weingarta *Problémy a metody české literární historie*⁴ upozorňoval na problém vztahu regionalistického hnutí k celonárodnímu celku Albert Pražák.⁵ Sám se však dostal k nesprávnému pojetí slovenské literatury jako regionální. Protichůdná tendence odpoutat regionální tvorbu od celonárodního celku vedla naopak k utváření samostatných kmenových celků⁶ a dokonce i k umělému vytváření nové národní literatury (koncepte samostatné lašské literatury Ondry Lysohorského).

Po druhé světové válce se problematiky regionalismu dotkl časopis Zdeňka Nejedlého *Var* v I. ročníku článkem Františka Buriánka *Literární historie a regionalismus*,⁷ v II. ročníku článkem Zdeňka Nejedlého *O novém regionalismu*,⁸ z něhož už bylo výše citováno. Anketa v Červeném květu v r. 1956 ukazovala na pozitivní přínos regionálního rozvíjení národní literatury a historický přehled problematiky přinesla stať Jiřího Krystýnka *K otázce regionalismu v literatuře*.⁹ Problematiky regionálního aspektu v literární vědě se dotkla řada dalších statí.¹⁰

S největší kritickou skepsí zkoumal základní pojmy a problémy regionalismu Josef Hrabák ve stati *O některých problémech regionální slovesnosti*.¹¹ Kriticky se zamýšlel nad samým pojmem regionu (zejména nad jeho historickou proměnlivostí) a nad pojmem kulturního centra a kulturní periferie. Otazníky udělal Josef Hrabák i u pojmu regionální slovesnosti: „Jsou to díla vzniklá v této oblasti? Nebo díla zobrazující tuto oblast? Nebo všechna díla, která jsou v dané oblasti v oběhu?“ Neuspokojen byl mechanicky uplatňovaným zřetelem jak k rodáckému vztahu autorů, tak k regionální či lokální tematice díla. Nově uplatňoval kritérium funkční:

³ *O úkolu krásné literatury české na Moravě*, Zora 1885.

⁴ Sborník filosofické fakulty University Komenského v Bratislavě 1922.

⁵ *Anketa o regionalismu*, Kdyně 1928.

⁶ Bedřich Slavík, *Hanácké písemnictví*, 1940.

⁷ *Var* 1, 1948, č. 8.

⁸ 1949, č. 1.

⁹ SPFFBU 1957, D 5.

¹⁰ Např. stať Františka Buriánka *K otázce krajevých vztahů literárních*, otištěná v plzeňském sborníku *Čin* 1963, a článek Vladimíra Štěpánka *Příspěvek k otázce regionální literatury a jejích dějin*, *Česká literatura* 1963. — Problematikou vztahu literární tvorby ke geografickým podmínkám se podnětně zabývaly některé práce francouzské literární vědy. André Ferré v knize *Géographie littéraire* (Paris 1946) zkoumá tyto otázky systematicky, s vědomím, že každý literární jev má své místní určení, že se vztah k místu projeví i v subjektu autora i v tom, co píše. Avšak uchovává si nutnou kritickou skepsí při určování tzv. duchovní dominanty určitého kraje a zdůrazňuje sociální, politické a historické faktory před fyzickými. Upozorňuje také, jak člověk sám i literatura spoluvytvářejí tvář krajiny.

¹¹ *Šest studií o nové české literatuře*, Brno 1961.

„Podle funkčního hlediska by nebyla typicky regionálním dílem určitá práce proto, že zachycuje tvář určitého regionu, nýbrž proto, že se k určitému regionu obrací, tomuto regionu chce nějak sloužit.“ Hrabák v této stati připomněl i nutný zřetel k publiku, k jeho tlaku na autora, k jeho oblíbené četbě.

Literatura a literární tvorba především je tedy nejedním vztahem spojena s krajevou skutečností, v níž vzniká a v níž působí, a literární věda nemůže tyto jevy a otázky pomíjet. Může k nim přistupovat z několika stran a může mít několik funkčních zaměření.

Sám pojem krajového celku není určován jen administrativními hranicemi okresů a krajů, neboť ty jsou proměnlivé, ačkoli i zde se uplatňoval zřetel k ekonomickému, politickému i kulturnímu centru dané oblasti. Významná je ovšem i samotná geografická poloha tohoto krajového celku v poměru k celku celonárodnímu nebo státnímu. Významná je například poloha pohraničního kraje (viz např. Chodsko s jeho tradicí národněobránnou, Slezsko s problematikou národnostních zápasů apod.), nebo kraje vzdáleného od pražského centra (s opozičními tendencemi k autonomii).

Pro literárněvědný výzkum regionální svébytnosti literární tvorby určitého místa nebo oblasti je velmi důležitý přírodní charakter kraje, jeho výtvarný profil. Tak je např. znám z literární krajinoalby typ jihočeské krajiny, typ krajiny horské (šumavské nebo krkonošské), typ hanácké nebo polabské roviny. Jak citlivě se někdy odráží odstíněnost jednotlivých přírodních scenérií i v rámci jednotného krajinného typu regionálního, dokládá zajímavě odlišnost smyslové i ideověemocionální afinity lyriky Ladislava Stehlíka ke kamenitým stráním „zadumaného“ Plánicka od lyrického souznění básnických návratů Jana Pilaře s lučnatým údolím řeky Úhlavy, obklopeným listnatými kopci — a to v rámci jednotného pošumavského typu krajinného v okruhu Klatov.

Etnický svéráz kraj je ovšem silným faktorem regionálního rozlišení literární tvorby. Může se projevit ve svérázných typech románových postav, ve svérázném koloritu sociálního prostředí, v zachycených folklórních prvcích, v užitém dialektu. V tomto smyslu je už v naší literatuře silně rozvinuta tradice chodská, slezská, hanácká, podkrkonošská atd. Významným faktorem regionálního odlišení je převažující sociální a hospodářský charakter dané oblasti. Industrializovaný kraj vtiská do literární tvorby jím přímo nebo nepřímo inspirované jinou pečeť než kraj zemědělský. Kraj úrodný a bohatý jinou než kraj chudý. Básnickým slovem vyjádřil tento kontrast Petr Bezruč, ale literární historie by mohla uvádět řadu dokladů z industrializovaného Podkrkonoší i odjinud, mohla by připomenout i to, jak kysucký kraj kontrastem své přírodní krásy a sociální bídou inspiroval tvorbu Petra Jilemnického.

Jako inspirační síla i jako sjednocující faktor působí v určitém regionu a v jeho literárním životě kulturní centrum kraje, jeho schopnost organizovat kulturní život městského centra i jeho venkovského okolí. Zvláštní úlohu tady v minulosti hrály střední školy, gymnasia v městech, jako jsou Litomyšl, Písek, Klatovy. Tam se vytvářelo také vědomí tradice, udržovala se kontinuita kulturní aktivity, a to i ve smyslu spojení těchto

krajových center s centrem celonárodním, pražským, prostřednictvím krajiných akademických spolků. Významným faktorem v některých místech byla divadelní tradice, ponejvíce ochotnická, někdy i profesionální (např. v Plzni), nebo tradice hudební, vzácněji tradice výtvarná (např. na Českomoravské vysočině). Pro literární život jsou významné možnosti publikační, vydání novin, časopisů, vlastivědných edic. Ovšem právě tady je skryto nejvíc nebezpečí provincialismu a lokálního patriotismu.

Nejvýznamnější kulturotvornou silou kraje však nebývá samotná realita, ať už přírodní nebo sociální, nýbrž historické povědomí krajové svébytnosti a kulturní tradice. Duchovní profil kraje se tvoří vrstvením kulturních hodnot v průběhu času, někdy i století, a to vědomou kontinuitu kulturního života nejen v kraji či městě, nýbrž v souvislosti s celonárodním kulturním dílem a v konfrontaci s jeho kritérii a normami ideovými a estetickými. Toto nejvíc podmiňuje a ovlivňuje obsah, zaměření i úroveň regionální literární tvorby i kulturního života kraje. Bylo by možno uvést příklady, co znamená vědomí husitské tradice některých měst a některých krajů (např. Tábora a celých jižních Čech) a jak toto vědomí ožívá v nové době, kdykoli je země ohrožena a kdykoli hledá sama sebe a smysl svého bytí i svého díla.

Jak už bylo zprvu připomenuto, zůstává otevřena otázka regionalismu jako cílevědomého úsilí kulturněpolitického i literárněvědného. Především otázka, co je to vlastně regionální literatura, k čemu se má zaměřit literárněvědný výzkum určitého regionálního celku. Na prvním místě tu bývá kladena otázka, které autory považovat za předmět literárněvědného zájmu regionálního. Zda to mají být především rodáci z kraje nebo místa. Zaznamenání těchto biografických faktů a statistika historického přínosu kraje či města do celonárodní kultury v tom smyslu má větší cenu pro vlastivědný zájem a kulturněpropagační práci regionální nežli pro literární vědu — jak to naznačil Josef Hrabák v citované studii. Sám fakt rodného listu nemusí nic znamenat ani pro autora, ani pro jeho tvůrčí cestu, ani pro literární život regionu. Významnější bývají případy, kdy autor přijde do kraje či města odjinud, ale sroste s ním, najde v něm svou inspiraci, přispěje k jeho kulturnímu rozvoji. Josef Hrabák uvedl v citované už studii několik takových případů z historie brněnského kulturního života (Mahena, Trýba). Je ovšem běžné, že básníci, kteří se v kraji narodili a prožili tu svá první poznání světa, svou mladost, nesou si v sobě provzduch svou první životní zkušenost spojenou citovým poutem s krajem. Jejich zrak je vyladěn osobitou krásou kraje či místa. Představa domova, rodné země bývá pro ně navždy spjata s obrazem tohoto kraje. A i když je život vzdálí tomuto „rodnému kraji“ (rodnému doslova nebo symbolicky), vracejí se do něho svou básnickou pamětí. Literární věda může pak odkrýt tento krajový rodokmen v opakujících se motivech, v charakteru obrazného básnického pojmenování, vlastně ve všech složkách básnického díla. Stejně jako jej může objevit v těch nehlubších vrstvách jejich citlivosti, představivosti, jejich psychiky, jejich osobnosti. Literární věda pak se může odvážit hledat a pojmenovat právě tyto společné rysy básníků téhož kraje a vyvozovat zobecňující závěry. Je však třeba přitom velké obezřetnosti. Spíše se vystupují a určí charakteristické znaky této krajové „pří-

služnosti“ a změří se hloubka těchto inspirativních krajových prožitků v díle jednotlivých básníků. Zejména tam, kde se básníci „vracejí“ do kraje symbolizujícího jejich domov, jejich rodnou zem (viz např. návraty Vítězslava Nezvala nebo Halasova Já se tam vrátím). Jsou ovšem také případy, kdy vztah básníka ke kraji je bytostný, trvalý, stává se inspirační i tematickou základnou jeho tvorby i výrazem umělcova vztahu k zemi, národu, k lidem a životu. To je případ Antonína Sovy, Petra Bezruče, Jana Čarka, Ladislava Stehlíka a dalších.

Tematický zájem spisovatele o určitý kraj má celou škálu stupňů, i pokud jde o intenzitu tohoto vztahu i o poznávací hodnotu díla i o funkční zaměření tohoto tematického zájmu. A význam tohoto tematického zájmu autorova a působivost jeho díla jsou pak závislé na umělecké úrovni tvůrčího výsledku. Pro obohacení české literatury svéráznou látkou chodskou i pro kulturní sebeuvědomění chodského kraje a vytvoření regionální tradice znamená nejvíc Jiráskův román Psohlavci, ač jde o autora pocházejícího z kraje zcela protilehlého. Na celonárodním významu románu Šmilovského Za ranních červánků není zase příliš viditelný skutečný podíl autorova dlouholetého a všestranného sžití s pošumavským Klatovskem a místní chudnická inspirace z téhož kraje v Kvapilově Princezně Pampelešce je při jejím symbolickém charakteru už zcela nezřetelná.

Krajového motivu bývá někdy použito v literárním díle takřka náhodně, epizodicky – a tedy bezvýznamně pro regionální literárněvědný výzkum. Nejednou právě autoři formátu jen místního či okresního si ke své popularitě u místního publika chtěli pomoci uvedením známého lokálního nebo krajového motivu. Nízká umělecká úroveň jejich díla učinila z této snahy jen kulturní kuriozitu zajímavější spíše sociologa kultury než literárního vědce. Ovšem tyto jevy bývají pro provinciální charakter regionálního kulturního života i pro regionalistické hnutí pohybující se na této úrovni příznačné a zajímají literární kritika jako projev maloměstského zahmlěného v kulturním závěťí. Průvan moderní doby uskutečňovaný telekomunikačními prostředky a socialistická kulturní revoluce odklidily již mnoho veteše a oslabily tento konzervativní a nenáročný lokálpatriotismus. Přece však z něho ještě dost zbývá a regionální vlastivědná i literárněkritická a výchovná činnost tu má stále dost úkolů.

Literárněvědnému výzkumu pak zbývá jen nejtěžší úkol: zjistit odraz a výraz specifiky určitého krajového celku v literatuře, vysledovat kontinuitu literárního života kraje, vyznačit literární tradici kraje a její funkci jak v kulturním životě kraje, tak i v literární tvorbě jím inspirované. Kraj sám je totiž vnímán nejen ve své realitě, nýbrž také v podobě, jakou mu daly oči a slova básníků třeba již dávno mrtvých.

Regionální literárněvědný výzkum si ovšem vždy musí udržovat vysoká a náročná kritéria ideová a umělecká, zřetel k národnímu celku a k zájmům socialistické kultury. Regionální zájem vlastivědný a osvětový může pak využít literárněvědných poznatků jak k výchově občanské ve smyslu vlasteneckém, demokratickém a socialistickém, tak k výchově literární, která využívá přirozeného čtenářského zájmu o díla, jež jsou ve vztahu ke krajové skutečnosti, a přenáší jej do širší oblasti literární. Ale to už je záležitostí aplikace literárněvědného výzkumu v životní praxi.

DER REGIONALE ASPEKT IN DER LITERATURWISSENSCHAFT

Die Anwendung des regionalen Aspektes in der Literaturwissenschaft geht aus der Tatsache hervor, dass jede literarische Erscheinung nicht nur eine Zeit- sondern auch eine Raum- und Lokalbestimmung besitzt. Der Regionalismus hat in der tschechischen Kultur eine bedeutungsvolle Tradition, er hat jedoch auch seine innere Problematik (z.B. Provinzialismus, Lokalpatriotismus). Selbst der Begriff der Region und der regionalen Literatur ist nicht fest bestimmt. Es handelt sich z.B. nicht nur um Werke, die durch ihre Genese mit der Region verbunden sind, sondern auch um Werke, die funktionell auf die Kultur der Region wirken.

Die Literaturwissenschaft verfolgt die Frage, wie sich in der literarischen Schöpfung, die mit einer bestimmten Region verbunden ist, ihre geographische Lage, ihr Naturcharakter, ihr Antlitz, ihr ethnischer Charakter, ihre kulturellen Traditionen und auch ihr sozialer Charakter äusseren. Das Interesse der regionalen literaturwissenschaftlichen Forschung wendet sich nicht nur den Werken der aus einer bestimmten Region stammenden Autoren, sondern auch den durch die Region inspirierten Werken und den auf das kulturelle regionale Bewusstsein wirkenden Werken zu. Die Literaturwissenschaft versucht gemeinsame charakteristische Grundzüge der durch die Region inspirierten Schöpfung zu finden, sie erklärt „die Rückkehrten“ der Dichter in ihre Heimatregion und auch die Fälle der dauernden Verbindung der Autoren mit dem Leben der Region. Sie beleuchtet den Prozess, durch den sich das aus der Region emporgewachsene Werk in das Gesamtbild der Nationalliteratur eingliedert. Die konkrete regionale literaturwissenschaftliche Forschung stellt das Bild und den Ausdruck der regionalen Spezifik in der literarischen Schöpfung fest, sie rekonstruiert die Kontinuität der regionalen literarischen Tradition und ihre Funktion im kulturellen Leben der Region. Die Arbeit in dieser regionalen Thematik erfordert selbstverständlich notwendigerweise, dass die hohen künstlerischen und ideellen Kriterien erhalten bleiben.

